כיתה י' | תנ"ך | שיעור 12 מתוך 13 | 45 דק' | בראשית מט, א-לג

ממלכתי: סיפורי יוסף ואחיו (בראשית לח-נ) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.

ברכות יעקב לבניו: "איש אשר כברכתו ברך אתם"

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יתארו את מבנה ברכות יעקב ואת התוכן העיקרי של הברכות לראובן, לשמעון וללוי, ליהודה וליוסף (מט, א-כח)
- התלמידים ינתחו את הקשר בין הברכות לבין מעשי הבנים בעבר (לד; לה, כב; לח; מד), ואת "לֹא־יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה" (מט, י), בעזרת רש"י, רמב"ן וספורנו
- התלמידים ידונו בשאלה אם ברכה יכולה לכלול ביקורת, ובמשמעות "אִישׁ אֲשֶׁר כִּבִרְכָתוֹ" (מט, כח)

❓ השאלה הגדולה של השיעור

האם דברי יעקב לבניו הם ברכות, תוכחות או נבואה? ואיך אפשר לברך מישהו בזמן שמבקרים אותו?

שמעון ולוי שומעים "אָרוּר אַפָּם כִּי עָז" (ז), ובסוף נאמר על כולם: "וַיְבָרֶךְ אוֹתָם – אִישׁ אֲשֶׁר כִּבִרְכָתוֹ, בֵּרַךְ אֹתָם" (כח).

🧪 פתיחה

שואלים: "אם הייתם כותבים מכתב לכל אחד מבני המשפחה לפני פרידה ארוכה, הייתם כותבים רק מחמאות?" דיון קצר: מה ההבדל בין מחמאה לבין ברכה אמיתית? היום יעקב כותב "מכתב" כזה לשנים עשר בניו.

📖 הסבר למורה

הפתיחה (א-ב). "הֵאָסְפוּ וְאַגִּידָה לָכֶם, אֵת אֲשֶׁר־יִקְרָא אֶתְכֶם, בְּאַחֲרִית הַיָּמִים". רש"י, בעקבות המדרש: "בְּקֵשׁ לְגַלּוֹת אֶת הַקֵּץ וְנִסְתַּלְּקָה מִמֶּנּוּ שְׁכִינָה". רמב"ן מפרש "בְּאַחֲרִית הַיָּמִים" כ"יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ". הדברים כתובים בשירה, בלשון ציורית מאוד (אריה, נחש, אילה, זאב), ולכן קשים להבנה.

שלושת הראשונים (ג-ז). ראובן הבכור מאבד את מעמדו: "פַּחַז כַּמַּיִם אַל־תּוֹתַר" (ד), בגלל המעשה בלה, כב. שמעון ולוי: "כְּלֵי חָמָס, מְכֵרֹתֵיהֶם" (ה), רמז לשכם (לד). רש"י מדייק: "אֲפִלּוּ בְּשָׁעַת תּוֹכֵחָה לֹא קִלֵּל אֶלָּא אַפָּם": הכעס מקולל, לא האנשים. ספורנו: העונש הוא פיזור, "עַל יְדֵי חִלּוּק וּתְפוּצָה".

יהודה (ח-יב). "יְהוּדָה, אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ". רש"י (מן המדרש): יהודה נסוג, כי חשש שיוכח על מעשה תמר, ויעקב הרגיע אותו, "לֹא אַתָּה כְּמוֹתָם". ספורנו: "אַתָּה הוּא הָרָאוּי לַמַּלְכוּת", כי לא נמצא בו פגם. "לֹא־יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה" (י): הבטחת מלוכה. רמב"ן מבהיר: "אֵין עִנְיָנוֹ שֶׁלֹּא יָסוּר לְעוֹלָם". המילה "יוֹדוּךָ" מזכירה את שמו של יהודה (כט, לה) ואת ההודאה "צָדְקָה מִמֶּנִּי" (לח, כו).

יוסף והסיום (כב-כח). הברכה ליוסף היא הארוכה והחמה: "בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף" (כב), ונזכר הקושי: "וַיִּשְׂטְמֻהוּ, בַּעֲלֵי חִצִּים" (כג). היא נחתמת ב"נְזִיר אֶחָיו" (כו). הסיכום "אִישׁ אֶשֶׁר כְּבִרְכָתוֹ" מלמד שכל בן קיבל את מה שמתאים לו. רש"י שואל: "וַהֲלֹא יֵשׁ מֵהֶם שֶׁלֹּא בֵּרְכָם אֶלָּא קִנְטְרָן?". קריאה שלנו (פרפרזה): ברכה אמיתית רואה את האדם כפי שהוא, ומכוונת אותו לתפקיד שמתאים לו.

📜 הפסוקים (מכון ממרא, נוסח מנוקד)

בראשית פרק מט, פסוקים א-יב

(א) וַיִּקְרָא יַעֲקֹב, אֶל־בָּנָיו; וַיֹּאמֶר, הֵאָסְפוּ וְאַגִּידָה לָכֶם, אֵת אֲשֶׁר־יִקְרָא אֶתְכֶם, בְּאַחֲרִית הַיָּמִים.

(ב) הִקָּבְצוּ וְשִׁמְעוּ, בְּנֵי יַעֲקֹב; וְשִׁמְעוּ, אֶל־יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם.

(ג) רְאוּבֵן בְּכֹרִי אַתָּה, כֹּחִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי – יֶתֶר שְׂאֵת, וְיֶתֶר עָז.

(ד) פַּחַז כַּמַּיִם אַל־תּוֹתַר, כִּי עָלִיתָ מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ; אָז חִלַּלְתָּ, יְצוּעִי עָלָה.

(ה) שִׁמְעוֹן וְלֵוִי, אַחִים – כְּלֵי חָמָס, מְכֵרֹתֵיהֶם.

(ו) בְּסֹדָם אַל־תָּבֹא נַפְשִׁי, בִּקְהָלָם אַל־תֵּחַד כְּבֹדִי: כִּי בְאַפָּם הָרְגוּ אִישׁ, וּבִרְצֹנָם עִקְרוּ־שׁוֹר.

(ז) אָרוּר אַפָּם כִּי עָז, וְעֶבְרָתָם כִּי קָשָׁתָה; אֲחַלְּקֵם בְּיַעֲקֹב, וַאֲפִיצֵם בְּיִשְׂרָאֵל.

(ח) יְהוּדָה, אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ – יָדְךָ, בְּעֹרֶף אֹיְבֶיךָ; יִשְׁתַּחֲווּ לְךָ, בְּנֵי אָבִיךָ.

(ט) גּוּר אַרְיֵה יְהוּדָה, מִטֶּרֶף בְּנִי עָלִיתָ; כָּרַע רָבַץ כְּאַרְיֵה וּכְלָבִיא, מִי יְקִימֶנּוּ.

(י) לֹא־יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה, וּמְחֹקֵק מִבֵּין רַגְלָיו, עַד כִּי־יָבֹא שִׁילֹה, וְלוֹ יִקְּהַת עַמִּים.

(יא) אֹסְרִי לַגֶּפֶן עִירֹה, וְלַשֹּׂרֵקָה בְּנִי אֲתֹנוֹ; כִּבֵּס בַּיַּיִן לְבֻשׁוֹ, וּבְדַם־עֲנָבִים סוּתֹה.

(יב) חַכְלִילִי עֵינַיִם, מִיָּיִן; וּלְבֶן־שִׁנַּיִם, מֵחָלָב.

בראשית פרק מט, פסוקים כב-לג

(כב) בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף, בֵּן פֹּרָת עֲלֵי־עָיִן; בָּנוֹת, צָעֲדָה עָלֵי־שׁוּר.

(כג) וַיְמָרְרֻהוּ, וָרֹבּוּ; וַיִּשְׂטְמֻהוּ, בַּעֲלֵי חִצִּים.

(כד) וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ, וַיָּפֹזּוּ זְרֹעֵי יָדָיו; מִידֵי אֲבִיר יַעֲקֹב, מִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל.

(כה) מֵאֵל אָבִיךָ וְיַעְזְרֶךָּ, וְאֵת שַׁדַּי וִיבָרְכֶךָּ, בִּרְכֹת שָׁמַיִם מֵעָל, בִּרְכֹת תְּהוֹם רֹבֶצֶת תָּחַת; בִּרְכֹת שָׁדַיִם, וָרָחַם.

(כו) בִּרְכֹת אָבִיךָ, גָּבְרוּ עַל־בִּרְכֹת הוֹרַי, עַד־תַּאֲוַת, גִּבְעֹת עוֹלָם; תִּהְיֶיןָ לְרֹאשׁ יוֹסֵף, וּלְקָדְקֹד נְזִיר אֶחָיו.

(כז) בִּנְיָמִין זְאֵב יִטְרָף, בַּבֹּקֶר יֹאכַל עַד; וְלָעֶרֶב, יְחַלֵּק שָׁלָל.

(כח) כָּל־אֵלֶּה שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל, שְׁנֵים עָשָׂר; וְזֹאת אֲשֶׁר־דִּבֶּר לָהֶם אֲבִיהֶם, וַיְבָרֶךְ אוֹתָם – אִישׁ אֲשֶׁר כְּבִרְכָתוֹ, בֵּרַךְ אֹתָם.

(כט) וַיְצַו אוֹתָם, וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֲנִי נֶאֱסָף אֶל־עַמִּי – קִבְרוּ אֹתִי, אֶל־אֲבֹתָי: אֶל־הַמְּעָרָה – אֲשֶׁר בִּשְׂדֵה, עֶפְרוֹן הַחִתִּי.

(ל) בַּמְּעָרָה אֲשֶׁר בִּשְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה, אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי־מַמְרֵא – בְּאֶרֶץ כְּנָעַן: אֲשֶׁר קָנָה אַבְרָהָם אֶת־הַשָּׂדֶה, מֵאֵת עֶפְרֹן הַחִתִּי – לַאֲחֻזַּת־קָבֶר.

(לא) שָׁמָּה קָבְרוּ אֶת־אַבְרָהָם, וְאֵת שָׂרָה אִשְׁתּוֹ, שָׁמָּה קָבְרוּ אֶת־יִצְחָק, וְאֵת רִבְקָה אִשְׁתּוֹ; וְשָׁמָּה קָבַרְתִּי, אֶת־לֵאָה.

(לב) מִקְנֵה הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר־בּוֹ, מֵאֵת בְּנֵי־חֵת.

(לג) וַיְכַל יַעֲקֹב לְצַוֹּת אֶת־בָּנָיו, וַיֶּאֱסֹף רַגְלָיו אֶל־הַמִּטָּה; וַיִּגְוַע, וַיֵּאָסֶף אֶל־עַמָּיו.

שם ה׳ מובא בכתיב ה׳. הפסוקים המלאים בקישורים למטה.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בפסוק, ובצד השני פירוש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהפסוק.

📜 **כתוב:** "אָרוּר אַפָּם כִּי עָז, וְעֶבְרָתָם כִּי קָשָׁתָה" (בראשית מט, ז)

💭 **מפרשים:** רש"י: "אֶפְלוּ בִּשְׁעַת תּוֹכֵחָה לֹא קִלֵּל אֶלָּא אַפָּם". ספורנו: העונש הוא "חִלּוּק וּתְפוּצָה", ובכל זאת שבט לוי יזכה בהמשך לכהונה ולשירות.

📜 **כתוב:** "לֹא־יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה, וּמְחֹקֵק מִבֵּין רַגְלָיו" (בראשית מט, י)

💭 **מפרשים:** רש"י (מן המדרש): "מִדָּוִד וָאֵילָךְ". רמב"ן: "אֵין עִנְיָנוֹ שֶׁלֹּא יָסוּר לְעוֹלָם", כי התורה עצמה צופה גלות של המלך. ספורנו: השבט לא יעבור משבט יהודה לשבט אחר.

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: תנ"ך (או דף הפסוקים מהעמוד הזה), מצגת, דף עבודה, לוח

1. פתיחה: מחמאה מול ברכה אמיתית (4 דקות)
2. הפתיחה (א-ב) ומבנה הפרק: טבלה של שנים עשר הבנים (7 דקות)
3. ראובן, שמעון ולוי (ג-ז): הקשר לעבר; כתוב/מפרשים "אָרוּר אַפָּם" (10 דקות)
4. יהודה (ח-יב): "יוֹדוּךָ" ו"לֹא־יָסוּר שֵׁבֶט"; רמב"ן (10 דקות)
5. יוסף והסיכום (כב-כח): "אִישׁ אֲשֶׁר כְּבִרְכָתוֹ" (8 דקות)
6. דיון וכרטיס יציאה (6 דקות)

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה כתוב?)

1. מה אומר יעקב לראובן, ועל איזה מעשה (מט, ג-ד; לה, כב)?
2. מה מבטיח יעקב ליהודה (מט, ח-י)?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. מה מלמד פירוש רש"י "לֹא קִלֵּל אֶלָּא אַפָּם" על דרכי תוכחה?
2. איך קשורה הברכה ליהודה לפרקים לח ומד?

הערכה (מה דעתי?)

1. האם הוגן שאדם "ישלם" בברכתו על מעשה מלפני שנים רבות? נמקו.
2. מה פירוש "אִישׁ אֲשֶׁר כְּבִרְכָתוֹ", ומה זה מלמד על חינוך?

🏁 סיכום השיעור

יעקב לא מחלק ברכות שוות: הוא סוקר את מעשי בניו ונותן לכל אחד את מה שמתאים לו. ראובן, שמעון ולוי שומעים תוכחה; יהודה, שהודה ולקח אחריות, מקבל מלכות; יוסף מקבל את הברכה החמה ביותר. "אִישׁ אֲשֶׁר כְּבִרְכָתוֹ".

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד משלים על פתק: "איזו ברכה בפרק הייתם רוצים לקבל, ולמה? משפט אחד."

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- קריאה ספרותית: שירה מקראית, דימויים מעולם החי, והקשר בין הברכות לבין שמות הבנים ומעשיהם.
- מבנה: מהבכורים (תוכחה) אל יהודה ויוסף (הנהגה וברכה); מה הסדר מלמד?
- דיון ערכי פתוח: ביקורת בתוך אהבה, ואחריות לטווח ארוך.
- קשר היסטורי (ברמה עובדתית): שבט יהודה ומלכות דוד, ופיזור שבט לוי בערים.

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- רש"י (מט, ז): "לֹא קִלֵּל אֶלָּא אַפָּם": דרכי תוכחה ושנאת החטא ולא החוטא.
- רמב"ן וספורנו על "לֹא־יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה": מלכות בית דוד וגאולה.
- רש"י (מט, א) ורמב"ן: "אַחֲרִית הַיָּמִים", גילוי הקץ וסילוק השכינה.
- רש"י (מט, ח) מן המדרש: יהודה מקבל מלכות בזכות ההודאה; מידת התשובה.

💡 הערות למורה

לשון השירה קשה: כדאי לחלק את הכיתה לקבוצות, כל קבוצה מקבלת שני בנים, מפרשת את הדימוי ומציגה במשפט. אין צורך לקרוא בעיון את הברכות לזבולון עד בנימין (יג-כא, כז); מספיק מבט כללי. למתקשים: דף עם תמיכה.

📝 בדף העבודה

טבלת הקשר בין ברכה למעשה, "אָרוּר אַפָּם" לפי רש"י, "לֹא־יָסוּר שֵׁבֶט" לפי רמב"ן, שאלה בסגנון בגרות ומחוון. יש גם גרסה עם תמיכה.

מקורות

- בראשית מט (מכון ממרא)
- רש"י על בראשית מט, א (ספריא)
- רמב"ן על בראשית מט, א (ספריא)
- רש"י על בראשית מט, ד (ספריא)
- רש"י על בראשית מט, ז (ספריא)
- ספורנו על בראשית מט, ז (ספריא)

- רש"י על בראשית מט, ח (ספריא)
- ספורנו על בראשית מט, ח (ספריא)
- רמב"ן על בראשית מט, י (ספריא)
- רש"י על בראשית מט, כח (ספריא)

מחוון למורה

מחוון: ברכות יעקב לבניו: "איש אשר כברכתו ברך אתם"

1. ראובן: "כִּי עָלִיתָ מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ", המעשה בבלהה (לה, כב). שמעון ולוי: "כְּלֵי חָמָס" / "כִּי בְאַפָּם הָרְגוּ אִישׁ", שכם (לד). יהודה: "יוֹדוּךָ", ההודאה במעשה תמר (לח, כו) ולקיחת האחריות (מג-מד).
2. יעקב מגנה את הכעס האלים ולא את בניו עצמם: הוא מפריד בין האדם לבין התכונה הרעה, ומשאיר להם מקום לתיקון.
3. רש"י: יהודה נסוג אחורה כי חשש שיוכח על תמר, ויעקב הרגיע: "לֹא אַתָּה כְּמוֹתָם". ספורנו: "אַתָּה הוּא הָרָאוּי לַמַּלְכוּת" כי אין בו פגם שיפסול אותו.
4. רמב"ן: "אֵין עִנְיָנוֹ שֶׁלֹּא יָסוּר לְעוֹלָם". ראיה: התורה עצמה מתארת גלות של המלך (דברים כח, לו).
5. רש"י: "וַהֲלֹא יֵשׁ מֵהֶם שֶׁלֹּא בֵּרְכָם אֶלָּא קִנְטְרָן?". כל תשובה מנומקת מתקבלת (למשל: גם תוכחה מכוונת היא ברכה; כולם נכללו בברכה הכללית).
6. תשובה טובה: ראובן: איבוד הבכורה בגלל לה, כב; שמעון ולוי: "כְּלֵי חָמָס", שכם; יהודה: מלכות בזכות ההודאה והערבות. רש"י: "לֹא קִלֵּל אֶלָּא אַפָּם" או "לֹא אַתָּה כְּמוֹתָם". עמדה מנומקת על "ברכות". ניקוד מוצע: שלושה בנים × 4, פרשן 4, עמדה 4.

פרשנות מסומנת כפרשנות (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ופרשנים נוספים מתוך ספריא). נוסח הפסוקים ממכון ממרא; שם ה׳ מובא בכתיב ה׳. ממלכתי: סיפורי יוסף ואחיו (בראשית לח-נ) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.